

ՕՍՄԱՆՅԱՆ ՊԱՐՏՔԻ ԽՆԴԻՆ ՇՈՒՐՁ

Օսմանյան պարտքերի հիմնախնդիրը մշտապես գտնվել է եվրոպական տերությունների ուշադրության կենտրոնում: Այն, ի թիվս Մոսկվի պատկանելության և Նեդուցների կարգավիճակի խնդիրների, Լոզանի համաժողովում վերջնական լուծում չէր ստացել և տարիներ շարունակ բարդացնում էր Թուրքիայի հարաբերությունները եվրոպական երկրների՝ հատկապես Ֆրանսիայի հետ:

Օսմանյան շրջանում պարտատերերը բազմաբնույթ վերահսկողական համակարգերի ստեղծման միջոցով (Օսմանյան հանրային պարտքի վարչության, «Բաժնետերերի խորհուրդ») տասնամյակներ շարունակ վարում էին այսպես կոչված երաշխիքային կամ գրավադրման քաղաքականություն՝ հսկողություն սահմանելով հսկա կայսրության տնտեսության մի շարք ոլորտների շահույթների վրա:

Առաջին աշխարհամարտից հետո, երբ այլևս գոյություն չունեին Օսմանյան կայսրությունը, պարտքերի վերադարձման հարցը դարձավ օրակարգային: Պարտքերի հարցը շոշափվեց ինչպես հետպատերազմյան բանակցային գործընթացներում, այնպես էլ հաշտության պայմանագրերում՝ Վերսալից մինչև Սեր: Արդյունքում՝ Օսմանյան ընդհանուր պարտքը Լոզանի համաժողովի նախօրեին բաժանվեց երեք մասի՝ 1. մինչպատերազմյան պարտքեր, 2. պատերազմական շրջանի պարտքեր, 3. հաշտության պայմանագրով նախատեսված պարտքեր:

Ներկա հոդվածի մեջ փորձ է կատարվում համառոտակի ներկայացնել Օսմանյան պարտքերի հիմնախնդրի կարգավորման շուրջ բանակցային գործընթացը Լոզանի համաժողովում և հատկապես հետլոզանյան շրջանում, լուսաբանել, թե ինչու ֆինանսա-տնտեսական հարցերում շատ ավելի մեծ շահագրգռվածություն ցուցաբերեց Ֆրանսիան:

Խնդիրն այն է, որ Թուրքիայում կապիտալ ներդրումների առյուծի բաժինը պատկանում էր Ֆրանսիային և նա էր հանդիսանում օսմանյան

պարտքի ամենամեծ մասի բաժնետերերը: Օսմանյան պարտքի վարչությունում, որը ներկայացնում էր վեց տերությունների՝ Ֆրանսիայի, Անգլիայի, Իտալիայի, Գերմանիայի, Բելգիայի և Հոլանդիայի շահերը, ֆրանսիական ներկայացուցիչները գրավում էին գերիշխող դիրք: Ընդհանուր պարտքում, որը կազմում էր 4 մլրդ ոսկի ֆրանկ, նրանց էր պատկանում բաժնետոմսերի 53%-ը, գերմանացիներին՝ 21 %-ը, անգլիացիներին՝ 14 %-ը: Մնացածը պատկանում էր բելգիացիներին, շվեյցարացիներին և հոլանդացիներին: Թուրք հեղինակ Բասկն Օրհանը ես նշում է, որ ֆրանսիական ավանդատուներին էր պատկանում Օսմանյան պարտքի կեսից ավելին /շուրջ 60 տոկոսը, 2.5 մլրդ ոսկի ֆրանկ/: Ուստի պատահական չէ, որ հենց Ֆրանսիայի ներկայացուցիչ, բանկիր Զ. Բարրերը դարձավ 3-րդ՝ ֆինանսա-տնտեսական, հանձնաժողովի նախագահ և ամենից շատ Ֆրանսիան էր ցանկանում, որպեսզի Թուրքիայի վրա ֆինանսական վերահսկողություն սահմանվի: Ֆրանսիացիները պահանջում էին ոչ ավել ոչ պակաս, քան այնպիսի մի հանձնաժողովի ստեղծում, որը լիովին կվերահսկի Թուրքիայի ֆինանսները» - գրում է Լ. Ջորջը²: Նման մոտեցումը բնականաբար չէր կարող հավանության արժանանալ Ֆրանսիայի դաշնակից Անգլիայի ղեկավար շրջանների կողմից, որն էլ մեծ լարվածություն էր հաղորդել ֆինանսական հանձնաժողովի աշխատանքներին:

Ֆրանսիացիները պահանջում էին ամենամյա պարտքը վճարել ոսկի ֆրանկով, բայց թուրքական պատվիրակությունը կտրուկ մերժեց այդ պահանջը: Ավելին, Իսմեթ փաշան հարցրեց ֆրանսիացիներին. «Իսկ դուք ձեր պարտքի տոկոսները ոսկով ե ք վճարում», որին ֆրանսիացի պատվիրակները հակադարձեցին. որ «Ֆրանսիան այդ իրավունքը ձեռք է բերել իր հաղթանակների շնորհիվ և իրենք չեն կարող համեմատվել պարտված Թուրքիայի հետ»³:

Նույնիսկ այսպիսի պատասխանը չկտրեց թուրքական պատվիրակության համատությունը: Իսմեթ փաշան հայտարարեց, որ

¹ Baskın O., Türk dış Politikası, İstanbul, 2001, cilt 1, s. 279.

² Джордж Л., Правда о мирных договорах, т. II, М., 1957, с. 403.

³ Սահակյան Ռ., Ֆրանսիան և Թուրքիան Լոզանի կոնֆերանսում, «Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ», Ե., 1985, հատոր XII, էջ 17:

բանակցությունները կշարունակեն, եթե պարաքի տոկոսները վճարվեն թղթադրամ ֆրանկով: Ավելին, թուրքերը պահանջեցին նաև 1922 թ. ֆրանկի կուրսը ամրագրել 10 տարով: «Այս պարագայում արդեն թուրքական կողմը շահում էր շուրջ 100 մլն ֆրանկ» - գրում է Ա. Միլլերը⁴:

Երբ ֆինանսա-տնտեսական հանձնաժողովը պահանջ ներկայացրեց պատերազմի ժամանակ գոյացած պարտքերի վճարման հետ կապված (մոտ 290 մլն ոսկի լիրա), թուրքական պատվիրակությունը սկզբունքորեն համաձայնեց վճարել՝ բացառությամբ Օսմանյան կայսրությունից անջատված երկրների՝ Միդիայի⁵, Իրաք, Պաղեստին, բաժնեմասերից: Սակայն դաշնակիցները գտնում էին, որ Օսմանյան կայսրության սահմաններում ընդգրկված տարածքների վրա պարտքերի բաշխումը պետք է կատարվի 1914 թ. դրությամբ: Այս պարագայում ռազմական պարտքերն ամբողջությամբ ընկնում էր Թուրքիայի վրա: Մինչդեռ թուրքական պատվիրակությունը համառորեն պնդում էր, որ ժամանակը պետք է հաշվարկվի 1918 թ. Մուդրոսի զինադադարից սկսած, գտնելով որ այդպիսով նախկին Օսմանյան կայսրության տարածքները նույնպես պատասխանատվություն կկրեին պատերազմական պարտքերի համար:

Թուրքական պատվիրակությունը մերժեց նաև ռազմակալման ծախսերը վճարելու դաշնակիցների պահանջը: Ավելին՝ առաջ քաշեց հակապահանջներ՝ հատուցել այն վնասը, որ դաշնակից զորքերը Ստամբուլում և Կիլիկիայում հասցրել են թուրքերին, որի ընդհանուր գումարը կազմում էր շուրջ 2 մլն ոսկի ֆրանկ: Թուրքական կողմը պնդում էր, որ հույները պետք է փոխհատուցեն հույն-թուրքական պատերազմի ընթացքում թուրքերին հասցված վնասը, որը կազմում էր շուրջ 4 մլն թուրքական ոսկի լիրա: Իր հերթին ֆրանսիական

⁴ Миллер А., Актуальные проблемы новой и новейшей истории Турции, М., 1983, с. 142.

⁵ Օսմանյան պարսի ընդհանուր գումարի շուրջ 10 տոկոսը բաժին էր ընկնում Միդիային և Լիբանանին: Лудский В., Национально-освободительная война в Сирии (1925-1927 гг.), М., 1964, с. 81.

պատվիրակությունը կտրականապես մերժեց թուրքերի առաջարկությունները:

Չնայած դաշնակիցների միջե առկա տարաձայնություններին, 1923 թ. հուլիսի 24-ին ստորագրված Լոզանի պայմանագրի 46-57 հոդվածները մասամբ լուծեցին Օսմանյան պետական պարտքի վճարման կանոնակարգի, միջոցների, վերահսկման մեխանիզմների ձևավորման և այլ խնդիրները⁶: Այդուհանդերձ, բաց էր մնում այն հարցը, թե ինչպիսի արժույթով Թուրքիան պետք է մարեր պարտքը՝ ոսկե ֆրանկով, (ինչին ձգտում էին ֆրանսիացիները), թե թղթադրամ ֆրանկով, (որին ձգտում էին թուրքերը), տարեկան ինչ կտրվածքով և որքան ժամանակում:

Նախկին Օսմանյան կայսրության երկրների միջե պարտքի բաժանումը, վճարման եղանակների և միջոցների մասին ուսումնասիրությունները կատարվեցին ավելի ուշ (1925 թ. ապրիլի 18-ին) Ազգերի լիգայի կողմից նշանակված իրավաբարի՝ պրոֆեսոր Բորելի կողմից: Վերջինիս վերլուծությունների արդյունքում, Թուրքիան էր վճարելու Օսմանյան պարտքերի 62 տոկոսը, մինչև 1912 թ. հոկտեմբերի 17-ը ստորագրված համաձայնագիրը, և դրանից հետո Օսմանյան կայսրությանը տրված փոխառությունների 76 տոկոսը⁷: Նման պայմաններում Թուրքիայի ուսերին էր ընկնում սուլթանական կառավարության պարտքերի հիմնական ծանրությունը⁸: Ավելի վիճահարույց էր պարտքերի վճարման երաշխիքների հարցը: 1926 թ. նոյեմբերի 29-ին պարտատերերը հրապարակեցին հրովարտակ՝ նախկին երաշխիքային (գրավադրման) իրավունքը վերականգնելու մասին: 1927 թ. վերսկսված բանակցությունների ժամանակ օսմանյան պարտքի բաժնետերերը պահանջեցին առաջին վճարումը սկսել 2.5 մլն թուրքական ոսկի լիրայից, մինչդեռ Թուրքիան համաձայնել էր վճարումը սկսել 2 մլն-ից:

⁶ Մանրամասն տես՝ Поцхвериа Б., Турция между двумя мировыми войнами, М., 1922, с. 83-88.

⁷ Osmanli borclanma tarihi. www.gberis.e-monsite.com/categorie/osmanli-borclanma-tarihi-ottoman-debt-history.3219214.html

⁸ Հանրապետական Թուրքիան պետք է վճարեր պարտքի ավելի քան 2/3 մասը, Türkiye Tarihi, çardaş Türkiye 1908-1980, cilt 4, Istanbul, 2005. s. 313.

Այս հարցերի շուրջ ընթացող բանակցությունները շոշափելի արդյունք տվեցին միայն 1928 թ. հունիսի 13-ին, երբ Փարիզում Թուրքիայի դեսպան Ալի Ֆեթհիի և «Օսմանյան պարտքի խորհրդի» միջև ստորագրվեց 8 կետից բաղկացած համաձայնագիր⁹, որն զգալիորեն բավարարեց պարտատերերի պահանջները: Ըստ այդմ թուրքերը պարտքի մարումը պետք է ավարտեն մինչև 1962 թ.¹⁰:

Թուրքիան պարտավորվում էր վճարել այն ժամանակվա չափերով հսկայական գումար՝ 86 մլն ոսկի լիրա: Մարումը կատարվելու էր փոլային եղանակով ե վճարվող գումարի չափի աստիճանական ավելացմամբ: Այսպես՝

1929 թ. հունիսի՝ 1936 թ. մայիս՝ 2 մլն

1942 թ.-1947 թ.՝ 2 մլն 780 հազար

1947 թ.-1952 թ.՝ 3 մլն 180 հազար

1952 թ. հունիսի 1-ից հետո 3 մլն 400 հազար մինչև պարտքի ամբողջական մարումը¹¹:

Պարտքի վճարումները ապահովելու էին Առամբուլի, Գալատի ե Հայդար փաշայի մաքսատների դրամական մուտքերից, ինչպես նաև սպառման հարկերի հաշվին: Մկսած 1942 թ. հունիսի 1-ից պարտքի վճարումը լրացուցիչ ապահովելու էր նաև Սամսունի մաքսատունը¹²: Մաքսատների անբավարար գործունեության դեպքում, պակասորդ մասը վճարելու էր թուրքական զանձարանը: Մաքսատների շահույթը փոխանցվելու էր Օստոմանյան բանկ՝ «Օսմանյան պարտքի խորհրդի հաշվին»: Խորհուրդն իրավունք ուներ հսկողություն սահմանել շահույթների վրա, սակայն նախորդի հետ համեմատած ավելի մեղմ ձևով: Պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց, որ եթե տարեկան վախանցումները տանեն թուրքական արժույթի այնպիսի անկման, որը կսպառնա երկրի տնտեսական շահերին, ապա թուրքական կառավարության և պարտատերերի միջև, համաձայնեցվելուց հետո, պարտքի մարումը կարող է ժամանակավորապես դադարեցվել:

⁹ Hakki J., *Jeni Osmanlı Borçları Tarihi*, Istanbul. 1964, s. 153.

¹⁰ Baskın O., նշվ. աշխ., էջ 279:

¹¹ Hakki J., նշվ. աշխ., էջ 146:

¹² Այս բոլոր մաքսատների եկամուտը 1926-1927 թթ. կազմում էր 4,379 մլն թուրքական ոսկի լիրա:

Համաձայնություն չկայանալու դեպքում վեճը՝ մեկամսյա ժամկետում, քննելու էր Բեռնի միջազգային դատարանի կողմից նշանակված իրավաբարը: Պարտատերերին, բացի «Պարտքի խորհրդից», որի նստավայրն էր Փարիզը, ներկայացնելու էր ետև «Արժեթղթերի ներկայացուցիչների խորհուրդը», կազմված էր ք ֆրանսիացիներից, ընդ որում նրանցից մեկը նախագահն էր, երկու գերմանացիներից և մեկ բելգիացուց: Պայմանագիրը մտնում էր ուժի մեջ վավերացնելուց հետո:

Փաստորեն, 1928 թ. պարտքերի մասին պայմանագիրը հնարավորություն էր տալիս օսմանյան պարտքի բաժնետերերին՝ ի դեմս Ֆրանսիայի, մի կողմից հնարավորինս վերահսկելիության շրջանակներում պահել Թուրքիայի ֆինանսա-հարկային համակարգը, մյուս կողմից ընդլայնել թուրքական ֆինանսա-տնտեսական շուկայի վրա ներգործելու իրենց լծակները: Ինչ վերաբերում է Թուրքական կառավարության զիջումներին, ապա կարծում ենք, որ այստեղ առանցքային դեր խաղաց ետև արևմտյան երկրների հետ հարաբերությունների բարելավման և վստահության ձեռքբերման գործոնը: Թուրքիան եվրոպական դրամական շուկայում, իր միջազգային վարկերի և փոխառությունների վերականգնման ճանապարհին հարկադրված էր կատարել էական զիջումները՝ ոսկով վճարում, փոխանցման համար մաքսային շահույթի և սպառողական հարկերի գրավադրում, «Պարտքերի խորհրդի» և «բաժնետերերի խորհրդի» վերահսկողություն, պարտքերի վճարումը ուշացնելու պարագայում իրավաբար որոշում և այլն: Ընդ որում, թուրքական կողմը 1928 թ. պայմանագրով իրավունք չունեւ դադարեցնել պարտքերի վճարումը¹³:

Հիրավի, Օսմանյան պարտքերի կարգավորման հարցը չափազանց ծանր բեռ էր դարձել Թուրքիայի բյուջեի վրա: Եթե (տարեկան կտրվածքով) Պետական պարտքի վարչության նախահաշիվը 1927-1928 թթ. կազմում էր 9. 874 մլն թուրք ոսկի լիրա, ապա 1928-1929 թթ. այն հասավ 14. 875 մլն, իսկ 1929-1930 թթ. արդեն նախատեսվում էր 28.016

¹³ Yllmaz. V., Siyasi Tarih, Istanbul, 1988. s. 265,

www.scribd.com/doc/49657453/94/Turk-Frans%C4%B1z-%C4%B0li%C5%9Fkileri

մին լիրայի¹⁴: Ահա թե ինչու կարճ ժամանակ անց Թուրքական կառավարությունը դիմեց նրանց՝ հերթական վճարումը մասամբ կատարելու և օտարերկրյա արժույթի վճարման կարգը ճշգրտելու առաջարկով: Բաժնետերերը համաձայնեցին դրա հետ, փոխարենը թուրքերը թույլատրեցին «Օսմանյան պարտքի խորհրդի» մասնագետ Ռիստին ուսումնասիրել Թուրքիայի ֆինանսական դրությունը: Այս զեկույցի հիման վրա էլ Օսմանյան պարտքի խորհուրդը հետագա մարման վերաբերյալ պետք է վերջնական որոշում կայացներ¹⁵: Սակայն զեկույցի բովանդակությունը ամենևին չէր բխում Թուրքիայի շահերից, որտեղ պարզորոշ ասվում էր, որ Թուրքիայի ֆինանսական դրության կայուն է, ուստի չեն գտնում, որ թուրքական կառավարությունը չի կարող վճարել պարտքի տարեկան մասը: Դրանից հետո Խորհուրդը 1930 թ. հոկտեմբերին, պաշտոնապես թուրքական կառավարությունից պահանջեց անհապաղ կարգավորել պարտքային պարտավորությունները և կատարել հերթական մարումը: Թուրքական կողմը այս անգամ ևս փորձեց ցույց տալ «Օսմանյան պարտքի խորհրդին», որ պարտքի մարման դադարեցումը ծայրահեղ անհրաժեշտություն է. «Մենք ամեն ինչ կանենք որպեսզի հասնենք արժանի և իրական որոշման ձեռքբերման օսմանյան պարտքի հարցում, որը մեզ համար ծանր բեռ է»¹⁶ - հայտարարում է Իսմետ փաշան:

Մինչ այդ թուրքական կառավարությունը 1929 թ. ընդունել էր ազգային արժույթի պահպանման չափանանիշներ, որով դադարեցվում է օսմանյան պարտքերի մարումը և արգելվում արժույթի արտահանումը երկրից: Պատկերն ավելի ամբողջական դարձնելու համար, փաստենք նաև որ համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամը ուղղակի կաթվածահար արեց թուրքական տնտեսությանը, վերջինս հսկայական կախվածության մեջ դնելով արտասահմանյան կապիտալից¹⁷: Արդեն իսկ օսմանյան պարտքի վճարման առաջին

¹⁴ Генин И., Экономика и торговая договорная политика Турции, Международная жизнь, М., 1929, №6, с. 57.

¹⁵ Мелник А., Новая партия в Турции, Международная жизнь, М., 1930, № 9-10, с. 5.

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 13:

¹⁷ Baskin O., նշվ. աշխ., էջ 278:

տարին, համոզեց Անկարայի ղեկավար շրջաններին, որ նման ծանր բեռ վերցնել, վեր է Թուրքիայի բյուջեի հնարավորություններից, երկրի ֆինանսա-տնտեսական համակարգը ընկղմվել էր խորը ճգնաժամի մեջ¹⁸։ Թուրքական կառավարությունը կանգնել էր երկրնտրանքի առջև, կամ կատարել պայմանագրով ստանձնած պարտավորությունները և օրինապահ կերպով շարունակել պարտքերի տարեկան վճարումը՝ հարվածի տակ դնելով երկրի ֆինանսական շուկան, կամ գտնել ինչ-որ, թեկուզ և ժամանակավորապես, ելք կասեցնելու պարտքի մարումը։

Երկրի տնտեսական համակարգը վերջնական փլուզումից փրկելու համար թուրքերը հարկադրված գնացին ֆինանսական նոր աղբյուրների որոնմանը, սկսեցին օտարերկրյա ընկերությունների հետ պայմանագրեր ստորագրել՝ վարկեր ստանալու նպատակով։ 1930 թ. հունիսին 25 տարով պայմանագիր ստորագրվեց ամերիկյան լուցկու սինդիկատի, որով թուրքական կառավարությունը ստացավ 10 մլն դոլլար կանխավճար, իսկ 1930 թ. օգոստոսին գերմանական խոշոր ընկերություններից մեկի հետ, որը թուրքերին տվեց 50 մլն վարկ ստանալու հնարավորություն՝ երկաթուղային շինարարության համար։ Այս պայմանագրի դեմ հատկապես հանդես եկավ ֆրանսիական մամուլը, ընդգծելով, որ դա մեծ վնաս կհասցնի օսմանյան պարտքի վճարման գործընթացին։ Թուրքական կառավարությունը նույնիսկ որոշ վտրձեր կատարեց տնտեսական համակարգում ներգրավել օտարերկրյա կապիտալը՝ պայմանով, որ լիովին վերահսկվի թուրքական օրենքներով, սակայն եվրոպական տերությունները ոչ միայն հրաժարվեցին այդ առաջարկությունից, այլև հասկացրին, որ իրենց համար ընդունելի է գործունեության այն ձևը, որը հնարավորություն կտար պահել Թուրքիային ֆինանսա-տնտեսական կախվածության մեջ։

Ստեղծված դրությունից դուրս գալու համար թուրքական կողմի և օսմանյան պարտքի բաժնետերերի միջև Անկարայում և Փարիզում կրկին սկսվեցին բանակցություններ, որն ավարտվեց 1933 թ. ապրիլի 22-ին նոր պայմանագրի ստորագրմամբ։ Այն ավելի ընդունելի էր թուրքերի համար¹⁹։ Նրանք հասան օսմանյան պարտքի զգալի

¹⁸ Türkiye Tarihi, նշվ. աշխ., էջ 312։

¹⁹ Baskın O., նշվ. աշխ., էջ 278։

նվազեցմանը, սահմանվեց վերադարձման կարգը, դրա մարման արժույթը՝ թղթադրամ ֆրանկով, որը շատ կարեւոր եղավ Թուրքիայի համար: Պարտքի չափը սահմանվեց մոտ 1 մլդ ֆրանկ (6 մլն ոսկի լիրա): Թուրքիան տարեկան պետք է վճարեր 700 հազար ոսկի լիրա: Օսմանյան պարտքի մարման վերջնաժամկետ նշվեց 1954 թ. մայիսի 25-ը²⁰: Սակայն պայմանագիրը այնպիսի լարվածություն առաջացրեց Թուրքիայի տնտեսական հաշվեկշռում, որ 1936 թ. թուրքական կառավարությունը պարտատերերին առաջարկեց միայն մի մասը մարել փողով, իսկ մնացածը ապրանքով:

Հանրապետական Թուրքիայի նկատմամբ պարտատերերի, առաջին հերթին Ֆրանսիայի վերաբերմունքի աստիճանական մեղմացումը կարելի է պայմանավորել միջազգային ասպարեզում ծավալվող իրադարձություններով:

1930-ական թթ. սկզբներից՝ կապված Գերմանիայի և Իտալիայի հարձակողական վարքագծի հետ, աշխարհա-քաղաքական իրադրությունը Եվրոպայում կտրուկ փոխվել էր: Իսկ միջազգային նման լարված իրավիճակում, երբ առկա էր վերահաս պատերազմի իրական վտանգ և՛ Ֆրանսիան, և՛ հատկապես Անգլիան մեծ կանոնություն էին տալիս Թուրքիային՝ հաշվի առնելով վերջինիս չափազանց կարեւոր ռազմավարական նշանակությունը: «Անհրաժեշտ է Թուրքիային ընդգրկել հաշտության պայմանագրերի մեր համակարգում» - գրում է Է. Էրրիոն: Եվրոպական թատերաբեմում օրըստօրե բարդացող իրադրության պայմաններում, Ֆրանսիան գերադասեց չբարդացնել հարաբերությունները Թուրքիայի հետ և համաձայնեց պարտքերի վերադարձման պայմանների փոփոխման հետ: Առավել եւս, որ ֆրանս-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման գործում մեծապես շահագրգռված էր Անգլիան՝ գտնելով, որ առանց Ֆրանսիայի թուրք-անգլիական դաշինքը չի կարող արդյունավետ լինել:

Արդյունքում, 1936 թ. ապրիլին Թուրքիայի հետ ստորագրվեց մի համաձայնագիր, որով նա իրավունք էր ստանում ամենամյա

²⁰ Osmanli borclanma tarihi, [www.gberis.e-monsite.com/categorie/osmanli-borclanma-tarihi-ottoman-debt-history.3219214.html](http://gberis.e-monsite.com/categorie/osmanli-borclanma-tarihi-ottoman-debt-history.3219214.html), որոշ աղբյուրներում նշվում է 7 մլն., Мелньик А., Турция, М., 1957, с. 171.

վճարումների կեսը կատարել արտարժույթով (50 տոկոս), մյուս կեսը՝ ապրանքներով: Հետագայում, այս տեսքով վճարման եղանակը տարածվեց ամբողջ գումարի վրա²¹: Նշենք, որ Երկրորդ աշխարհամարտի տարիներին ֆրանսիական ֆրանկը կտրուկ արժեզրկվեց՝ (նախապատերազմյանի համեմատ շուրջ 6 անգամ)²², և Թուրքիան, օգտվելով իրավիճակից մինչև 1945 թ. մարեց պարտքերը:

Ամփոփելով օսմանյան պարտքերի վիճահարույց խնդրի շուրջ սույն հոդվածի արդյունքները, նշենք, որ թև որոշակիորեն ներկայացվեց խնդրի քննարկման ընթացքն ու արդյունքները, սակայն նկատի ունենալով, որ այն հանդիսանում է բազմաշերտ հակասությունների դաշտ, Օսմանյան պարտքերի հիմնախնդիրը խորքային հետազոտման և համակարգված ուսումնասիրության կարիք ունի:

ARMAN MARTIROSYAN
(ASPU)

ON THE PROBLEM OF THE OTTOMAN DEBT

The issue of the Ottoman debt has always been in the limelight of European countries which continuously strained the relations between Ottoman Empire /later of the Republican Turkey/ with European countries, and, particularly with France. It is worth mentioning that, the interest of France was conditioned with the fact that the lion's share of the capital investments in Turkey belonged to France and the latter was the main shareholder of the Ottoman debt. During the flow of many years the stockholders of the Ottoman debt, in the person of France, were doing their best to keep Turkey's financial and tax system under control as well as to expand their influence on Turkish financial-economic market.

Although the issues of working out procedures for Ottoman debt payment, assets and monitoring mechanisms were partially solved by Lausanne treaty, still the issue of with what currency Turkey should cover the debt was remaining unsolved - francs in gold or in banknotes, on which

²¹ Hakki J., նշվ. աշխ., էջ 203:

²² Новейшая история стран Европы и Америки XX век, 1900-1945г., часть 2, с. 205.

basis and time frames. In the result of the debates held for many years round this issue the procedure of the return of Ottoman debt, the currency and the annual payment schedule were fixed by the treaties of June 13, 1928 and April 22, 1933. Later, profiting by the occasion of the drastic inflation of French franc during the World War II /it decreased about 6 times compared with the pre-war period/ Turkey managed to successfully bring the process of covering the debt to the end till 1945.